

L'obra poeticomusical de Ramon Bartomeus

M. Teresa Garriga

(Universitat Autònoma de Barcelona)

Introducció

El present article tracta sobre el bilingüisme en les obres corejades de Ramon Bartomeus Mola, i sobre com els seus textos poètics van poder contribuir a la idea de nació catalana.

Ramon Bartomeus Mola (Barcelona 6/01/1832 – Barcelona 29/11/1918) va ser un compositor i director de cors coetani a Josep Anselm Clavé.¹ Va iniciar els estudis musicals amb només 4 anys, de la mà del seu cosí Josep Fornelio,² i posteriorment va estudiar piano amb Antoni Font (que havia estat deixeble del pianista Nogués),³ i harmonia i composició amb G. Balart.⁴ El 1863 es té constància dels primers concerts on s'interpretaven obres seves, amb la Sociedad Coral La Esmeralda, i des de 1865 fins a 1883 realitza temporades regulars de concerts amb la Sociedad Coral Barcino.

A través d'aquest estudi, es mostra com diversos factors interns i externs a l'obra provoquen que aquesta estigui escrita en una llengua o una altra, com ara la posició de l'obra en el programa de concert, el gènere, les característiques musicals emprades o el context històric de cada temporada de concert.

1. Vegeu l'obra següent per a la biografia de Ramon Bartomeus: GARRIGA, M. Teresa. «Biografia i catalogació de l'obra de Ramon Bartomeus i Mola». Treball d'investigació. Departament d'art de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2005.

2. *La Publicidad (Hojas musicales)*, 5 de desembre de 1919, p. 3.

3. DE ARTEAGA, Fernando. *Celebridades Musicales (Biografías de los hombres más eminentes en la música)*. Barcelona: Centro Editorial Artístico de I. T. M. Seguí, 1886, p. 621.

4. «Bartomeus Mola, Ramon». Dins: LLORENS, José M^a. *Diccionario de la Música Española e Hispanoamericana*. Volum 1. Madrid: Sociedad de Autores y Editores, 1999-2002, p. 278.

L'obra poètica catalana de Bartomeus va més enllà de desenvolupar el català com a llengua, o d'intentar assolir una certa normativització ortogràfica, sinó que a partir d'una descripció dels personatges, les seves accions i l'entorn, desenvolupa una imatge ideal que descriu la Catalunya ideal que hom desitja com a nació pròpia.

Evulció del bilingüisme en les obres, i la seva relació amb el context històric

Del total de 45 obres conservades, una d'aquestes és instrumental, i una altra no ha conservat la lletra. La resta es divideix en una obra en llatí, 20 en català i 22 en castellà. En relacionar la llengua de les obres amb la posició d'aquestes en el programa de concert, les conclusions varien:

Obra	Conservada	Nre. de re- peticions	Català	Nre. de re- peticions	Castellà
<i>A orillas del Ebro</i>	Sí			11	X
<i>Al combate</i>	Sí			25	X
<i>A segá l'blat</i>	Sí	1	X		
<i>¡Juy que placer!</i>	Sí			1	X
<i>Monserrate</i>	Sí			2	X
<i>Lo cant del rossinyol</i>	Sí	3	X		
<i>Lo crit de guerra</i>	Sí	22	X		
<i>Iris de Paz</i>	Sí			4	X
<i>El Callao</i>	No			1	X
<i>La festa majo de Valls</i>	No	3	X		
<i>Mabille</i>	No		-		-
<i>Voluntarios a Cuba</i>	No			10	X
<i>Los Marinós</i>	No			4	X
<i>Los 300 del Bruch</i>	No	6	X		
<i>Una sesión de Cortes</i>	No			11	X
<i>Lo art de la guerra</i>	No	1	X		
<i>El toreo</i>	No			4	X
Total d'obres = 17	8 obres	36	6	73	10

Del total de les 17 obres que es té constància que es van interpretar com a última peça del programa, només se n'han conservat vuit. D'aquestes vuit, cinc són en castellà i tres en català. En percentatge, un 62,5% de les obres conservades, que van ser interpretades com a última obra del programa són en castellà, i un 37,5% en català. A partir d'aquests percentatges es pot determinar que el nombre d'obres en castellà és lleugerament més alt que el de les obres en català.

Analitzant el total de les 17 obres, sense tenir en compte si s'han conservat o no, s'observa que deu són en castellà, un 58,82% del total, mentre que sis són en català, un 35,29% del total. Una d'aquestes, *Mabille*, no es pot determinar a partir del títol en quina llengua està escrita.

A partir d'aquestes dades, es pot observar que dels programes que s'han analitzat, en gairebé un 60% dels casos l'última obra està escrita en castellà, mentre que en el 40% restant en català. Aquests percentatges estan molt igualats, i el castellà supera lleugerament al català com a llengua de l'última l'obra d'un ball o concert.

Si en comptes de comparar el nombre d'obres, es compara les vegades que va ser repetida com a última obra de concert, els percentatges són molt similars. Llavors, les obres escrites en castellà mantenen un 66% del total d'interpretacions com a última obra del programa, mentre que només un 32% eren obres en català.

El gènere de les obres també és un element determinant de la llengua en què està escrita, tal com es pot albirar a partir del següent quadre resum que relaciona la llengua de l'obra amb el tipus de composició de què es tracta:

Tipus d'obres	Llengua	Total	Suma	Total en %
Alborada	Català: <i>Lo dolç petó</i>	1	1	100
Barcarola	Català: <i>A l'aigua va., La donzella de la costa</i>	2	2	100
Caramelles	Català: <i>Caramelles</i>	1	1	100
Contradansa	Castellà: <i>La Aurora</i>	1	1	100
Cor descriptiu	Català: <i>La nit</i>	1	1	100
Galop	Castellà: <i>Al combate</i>	1	1	100

Havanera	Català: <i>En la barqueta</i>	1		14,28
	Castellà: <i>Franchiquita, Guachidanga, La bella Chinita, La criolla, La mulata, Zamba</i>	6	7	85,72
Himnes polítics	Català: <i>L'escut de Catalunya</i>	1		20
	Castellà: <i>Iris de Paz, El triunfo de la libertad, La voz del pueblo, Velar por la patria</i>	4	5	80
Himnes a difunts	Català: <i>Una flor de la tomba</i>	1	1	100
Marxa	Català: <i>Lo jorn d'alegria a Montserrat, Marcha a Montserrat, Marcha 3a a Montserrat</i>	3	3	100
Masurca	Castellà: <i>La inocencia</i>	1	1	100
Obres religioses	Llatí: <i>Salve</i>	1	1	100
Pastorel·les	Català: <i>A sega'l blat, La papalloneteta, Lo llaç d'amor, Lo somni d'un infant, Lo toç d'oracio</i>	5	5	100
Polca	Castellà: <i>La linda del lago, La sultana del baren</i>	2	2	100
Rigodons	Català: <i>La nina del bosch</i>	1	2	50
	Castellà: <i>La caza del ciervo</i>	1		50
Serenata	Castellà: <i>Serenata</i>	1	1	100
Xotis	Català: <i>Flors del bosc</i>	1		33,33
	Castellà: <i>El recuerdo de una flor, El beso de amor</i>	2	3	66,67
Vals	Català: <i>Lo crit de guerra, Lo cant del Rossinyol</i>	2		40
	Castellà: <i>A orillas del Ebro, ¡Juy que placer, Monserrate</i>	3	5	60

Alborades, barcaroles, caramelles, cors descriptius, himnes a difunts, marxes religioses i pastorel·les estan escrites íntegrament en català, mentre que contradanses, galops, masurques, polques i serenates estan escrites íntegrament en castellà.

Dels dos rigodons que s'han conservat, un era en català i l'altre en castellà, de tal forma que no trobem que cap de les dues llengües hi predomini. En canvi, en els balls corejats com xotis i valsos, s'observa

que aproximadament el 60% de les obres conservades estan escrites en castellà, i el 40% en català. Aquest predomini del castellà s'accentua en altres balls corejats com ara les havaneres i els himnes polítics, on el percentatge d'obres escrites en castellà arriba al 80%.

Un element extern que va influir en la llengua en què s'escrivia l'obra, i la llengua de les obres que s'interpretaven en els concerts és el context històric. Entre 1863 i 1864, hi trobem molts elements diferents, des de l'auge del català en les representacions artístiques, fins a la prohibició governamental. Per a relacionar la llengua amb el context històric, s'ha resumit en una taula el nombre i el % de les obres segons la llengua en què estaven escrites. Les files representen les diferents temporades de concert, i les columnes representen les obres en català (Cat.), castellà (Cast.), instrumentals (Ins.) o indeterminades (Ind.):

	Cat.		Cast.		Ins.		Ind.		Total
	%	Total	%	Total	%	Total	%	Total	
63	72	23	28	9					32
64	25	1	75	3					4
65	66	4	34	2					6
67	31	4	69	9					13
68	38	5	82	8					13
69	52	35	40	27			8	5	67
70	37	64	61	105	2	3			172
72	42	52	57	71	1	1			124
73	38	11	55	16	7	2			29
74	61	51	27	23	12	10			84
75	70	54	18	14	12	9			77
76	57	25	34	15	9	4			44
77	59	36	28	17	10	6	3	2	61
78	43	13	50	15	7	2			30
79	54	15	36	10	10	3			28
80	75	9	25	3					12
81	48	10	52	11					21
82	73	8	27	3					11
83	50	8	38	6			12	2	16

Tot i que en la dècada de 1850 el català no s'admetia de forma usual als escenaris, a poc a poc la situació va anar canviant gràcies, sobretot, a l'auge del teatre català de Frederic Soler. Aquesta millora va afectar tant la quantitat com la qualitat de les obres escrites en català, i també es va produir en les obres musicals. Per aquests motius, en la temporada de 1863 el 63% de les obres de Ramon Bartomeus interpretades estaven escrites en català.

Les temporades de 1864 i 1865 no són significatives, ja que la quantitat d'interpretacions de què es té notícia no és rellevant. Tot i que gairebé no trobem programes de balls o concerts de Ramon Bartomeus, en aquestes dates el teatre català s'estava desenvolupant espectacularment, especialment amb les obres de Frederic Soler en la seva època de plenitud, que atreïen l'atenció del públic i provocaven que cada cop més el català fos una llengua acceptada en els escenaris. El punt àlgid d'aquesta recuperació la trobem en l'estrena de l'obra *L'esquella de la torratxa*, de Frederic Soler, el 24 de febrer de 1864.

Aquest auge del teatre català és descrit per Curet amb les següents paraules: «Al principi, en els moments balbucejants de la nostra escena, el màxim a què podíem aspirar era que els sainets i els entremesos en català servissin com a “final de festa” de les obres castellanes. Quan el jove teatre català va anar prenent puixança i produïa obres de prou gruix i qualitat, les dues forces actuant s'equilibraren fins que la dramàtica nostrada va anar prenent posicions predominants; de manera que, si en uns començos les obres catalanes eren representades només un o dos dies la setmana, després foren les castellanes les que hagueren de resignar-se a aquesta situació».⁵

El Poder Central no va acceptar fàcilment el desenvolupament del català al llarg de la dècada de 1860, fins al punt que va dictar una disposició en el butlletí oficial del 29 de gener de 1867 que prohibia l'ús del català en les representacions.⁶ Tot i l'aprovació d'aquesta disposició, ràpidament es van idear artificis per a continuar escrivint en català, mitjançant textos bilingües, o textos catalans on s'incorporava algun personatge castellà. La norma va tenir una vida curta, ja que va ser derogada pel setembre de 1868, amb la revolució La Gloriosa.

5. CURET, Francesc. *Història del teatre català*. Barcelona: Aedos, 1967, p. 148.

6. *Ibid.*, p. 148.

La temporada de concerts de 1867 que va oferir Ramon Bartomeus i les seves societats corals també es va veure afectada per l'ordre reial. Tot i que no sabem fins a quin punt la censura que afectava el teatre també afectava la producció musical, en la temporada de 1867 el 69% de les obres que es van interpretar estaven escrites en castellà.

L'increment de la producció d'obres escrites en català va anar augmentant en quantitat i qualitat a partir de 1868, en el fenomen conegut com la Renaixença. Aquest període es caracteritza pel gran esforç creador individual, que va donar lloc a poetes com Bonaventura Carles Aribau i traductors com Joan Cortada, juntament amb la instauració dels Jocs Florals a Barcelona el 1859, amb Manuel Milà i Fontanals com a primer president i Antoni de Bofarull com a secretari. Els Jocs Florals van ser indispensables per al desenvolupament de tots els gèneres, ja que una nació no se sent completa si no es pot expressar en la majoria de gèneres.⁷

Després de la revolució La Gloriosa, ja es tornen a trobar temporades on predomina el català, com ara la de 1869. Els primers anys de la dècada dels 70, observem un clar predomini del castellà sobre el català, ja que la gran majoria de les obres dels programes que s'han conservat estan escrites en castellà. Aquesta tendència en la qual el castellà era la llengua dominant es trenca l'any 1874, en el qual el català passa a ser la llengua majoritària en els programes de concerts i balls. A partir d'aquest any, en la major part de temporades les obres escrites en català superen en nombre les obres escrites en castellà.

Aportacions de Ramon Bartomeus a la formació de la idea de nació catalana

La importància de les obres en català de Ramon Bartomeus no ve determinada per les característiques tècniques de les seves poesies, ja que dins de cada obra s'observa una gran varietat tant d'estrofes com de nombre de síl·labes i rima. Mentre que altres poetes coetanis, com ara Josep Anselm Clavé, estructuraven perfectament les estrofes i rima de les seves creacions. El fet més important és la utilització de

7. REGUANT, Montserrat. *Etapas reivindicatives de la teoria nacional catalana*. Empordà: Llibres del segle, 1996, p. 61.

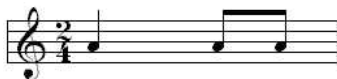
la llengua per a crear unes composicions que mostraven els principals comportaments dels gèneres a l'època, que van deixar entreveure el seu pensament polític, i que van contribuir a la creació del concepte de nació.

Tot i que en molts casos s'identifica nacionalitat només amb llengua,⁸ la construcció de nació és molt més àmplia i inclou molts més elements, com ara una determinada comunitat geogràfica, un territori, una estructura econòmica, i també determinats elements subjectius, com ara les creences d'una comunitat.

Les temàtiques que tracten els diversos gèneres són clarament diferenciades. D'una banda, hi ha els balls corejats com a element de diversió del públic, que no solament escoltava sinó que hi participava activament ballant. Els principals temes que aborden estan centrats bàsicament en l'amor entre un home i una dona. A més, aquest tipus d'obres solien tenir acompanyament instrumental, fet que dificultava la percepció de totes les paraules que s'hi contenien. I d'altra banda, hi ha altres tipus d'obres com alborades, barcaroles, o caramelles entre d'altres, que estan escrites majoritàriament per a cor sol, sense acompanyament instrumental, i a més de tractar els tèmics de l'amor i de la vida en el camp, deixen entreveure una imatge ideal que descriu la Catalunya ideal que hom desitja com a nació pròpia.

Aquesta distribució de l'idioma de l'obra no és un fet aleatori, sinó que mostra clarament que alguns gèneres s'associen a una determinada llengua, i que, a més, la llengua catalana s'associa amb nacionalitat.⁹

Un dels elements que podria contribuir al desenvolupament de la idea de nació és el ritme:

que predomina en aquestes obres escrites en català. En aquella època, aquest ritme era comú també no només en les sardanes, sinó

8. Íbid. p. 16.

9. Íbid.

també en les àries d'òpera italiana.¹⁰ A finals del segle XIX a poc a poc la sardana es va anar convertint en un símbol d'identitat catalana. Els balls de sardanes es començaven a veure afectats per aquesta visió de dansa nacional, ja no de simple ball, i començaven a ballar-se fora de l'Empordà i a relacionar-se amb els moviments catalanistes i tradicionalistes. La sardana es convertia a poc a poc en la corporèització de la pàtria, dels seus valors i de les actituds del país imaginat.¹¹ D'aquesta forma, Ramon Bartomeus podria estar associant aquesta idea de catalanitat de les sardanes i el seu ritme, la idea d'identitat nacional, amb les seves obres per a cor sol.

Un altre element destacable d'aquestes obres és que mostren uns personatges propis de l'àmbit rural, un pastor i una pastora, però la seva descripció és la de persones ideals i perfectes, que fan la seva feina sense esforç, sense problemes ni malalties:

Accions que realitzen els personatges	Obra musical on es troba l'acció
La pastora camina	<i>Lo cant del rossinyol, Lo dols petó, Lo llas d'amor, Lo somni d'un infant</i>
La pastora fa petons i canta als animals	<i>La nina del bosch, Lo dols petó, Lo llas d'amor</i>
Accions que fan els pastors	<i>Flors del bosc, Lo cant del rossinyol, Lo toch d'oració a l'aubada</i>
Transportar mercaderies (traginers)	<i>La nit</i>
Anar a segar	<i>A sega'l blat</i>

Les pastores no realitzen mai el seu treball de forma dura, sinó que només tracten dolçament els animals de granja. Mentre que els homes realitzen altres tasques agrícoles com ara llaurar el camp, o transportar mercaderies. Igualment, la descripció física que es feia d'aquestes pastores no era ajustada a la realitat, ja que se suposava que eren:

10. AYATS, Jaume (director). *Córrer la sardana: balls, joves i conflictes*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, 2006, p. 44.

11. AYATS, Jaume. «El sorgiment de la Música Tradicional». Dins: *Història de la Música Catalana, Valenciana i Balear*. Vol. VI. Barcelona: Edicions 62, 2000, p. 101.

Descripció	Obra musical on es troba
<i>Son sos ulls mes negrets que una mora</i>	<i>Lo cant del rossinyol</i>
<i>Sos llabis tan petones</i>	<i>La nina del bosch</i>
<i>Las trenetas d'or</i>	<i>La nina del bosch, Lo dols petó</i>
<i>Sas galletas dos rosas son ya</i>	<i>Lo cant del rossinyol</i>
<i>Blanca maneta</i>	<i>La nina del bosch</i>

En les pastorel·les apareixen diverses espècies comunes de granja, com ara el gall que canta a l'albada, ramats d'ovelles i cabres, bous que llauren el camp i diversos tipus d'ocells que canten. Tots aquests animals serveixen per a completar la descripció del paisatge que apareix en aquestes pastorel·les, i per a descriure millor l'ofici dels pastors i pastores que hi apareixen.

Les accions no es desenvolupen a les fàbriques o a la ciutat de Barcelona, sinó que ho fan en paisatges naturals amb unes característiques idealitzades, on els camps sempre estan en les millors condicions i permeten bones collites, i els animals que pasturen tenen menjar de sobra. Ni els depredadors ni les sequeres afecten mai els protagonistes. La vegetació sempre és exuberant, i en la major part d'obres hi trobem la presència d'aigua, ja sigui en forma de riu, llac, salt o font. No s'ha observat cap obra on es descrigui un context de sequera o les seves conseqüències. En molts casos, es troba la presència abundant de flors, i del seu intens aroma en l'ambient. L'acció en aquest context sol succeir a l'albada, un moment del dia associat amb la felicitat.

La imatge rural que evoquen les seves obres, juntament amb l'entorn i els personatges idealitzats, no mostren la dura realitat de la Barcelona obrera de l'època, sinó que mostren una visió d'un país ideal, una Catalunya de somni que esdevenia una imatge concreta de nació per als obrers que escoltaven aquestes obres.

Els fets històrics adquireixen un significat molt més profund que una simple descripció poètica de l'entorn, i es converteixen en el paradigma de la nació, i en les seves característiques diferencials enfront d'altres nacions. Totes aquestes descripcions aporten informació sobre el territori, la història, la religió, la tradició i la llengua, elements considerats bàsics per a la construcció de la nació del segle

XIX.¹² En diverses de les obres de Ramon Bartomeus, es descriuen algunes batalles històriques dels catalans: «Al mirar quatre barras sagnantas / quin dels Comptes va darne un bell jorn / prou recordan tas glorias tas gestas / dels braus heroes qui honraren ton nom. / En Sicilia lo toch de las vespras / tot hom conta esbarat / fets del Africa Bruch y Girona / en la historia'ns fan grans».¹³

Ramon Bartomeus tenia present el concepte de pàtria, com a nació de tots els catalans. Aquest concepte apareix directament en algunes de les seves obres:

— Versos de *L'escut de Catalunya*, interpretada per primera vegada el 24 de setembre de 1882:¹⁴ «Baix ton escut oh patria / recullnos com germans / Encar hi ha barretina / quens diu que som catalans.»¹⁵

— Versos de *La donzella de la costa*, interpretada per primera vegada el 15 de maig de 1875:¹⁶ «ja de la Patria / en som aprop.»¹⁷

— Versos de *Lo crit de guerra*, interpretada per primera vegada el 29 de juny de 1874:¹⁸ «Lo clarí a la guerra nos crida / lo clarí que entusiasme los cors / a lluytar anem fills de la patria / a salvar la corremita y a tots / ... / Via fora ferro desperta / apun estem via fora / la patria ans crida marchem.»¹⁹

En algunes ocasions relaciona la pàtria amb personatges catalans de renom, com ara els versos d'*Una flor de la tomba*, interpretada per primera vegada el 24 de maig de 1874:²⁰ «Patria en que lluitares / un dia ab gran afany / ella ha robat ta vida / privant-nhe ton descans // Un màrtir d'eixa Patria / has sigut tu Clavé / mes ella't torna en premi / coronas de llauré».²¹

12. REGUANT, Montserrat. *Etapas reivindicatives de la teoria nacional catalana*. Empordà: Llibres del segle, 1996, p. 58.

13. BARTOMEUS, Ramon. *L'escut de Catalunya*. Arxiu de la Sociedad Coral Euterpense Perla Agustinenca (a partir d'ara ASCEPA), 117.

14. *DdB*, 24-IX-1882.

15. BARTOMEUS, Ramon. *L'escut de Catalunya*. ASCEPA, 117.

16. *DdB*, 15-V-1875.

17. BARTOMEUS, Ramon. *La donzella de la costa*. Arxiu de la Federació dels Cors de Clavé (a partir d'ara AFCC), 914.

18. *DdB*, 28-VI-1874.

19. BARTOMEUS, Ramon. *Lo crit de guerra*. AFCC, 63.

20. *DdB*, 23-V-1874.

21. BARTOMEUS, Ramon. *Una flor de la tomba*. AFCC, 943.

A manera de conclusió

Aquest treball permet determinar alguns dels elements que van influir en el compositor, a l'hora de decantar-se per escriure una obra poeticomusical en català o en castellà. La posició de l'obra en el concert és una variable important, ja que en percentatge, un 62,5% de les obres conservades que van ser interpretades com a última obra del programa són en castellà, i un 37,5% en català.

El gènere de les obres també és un element molt important i que pot decantar la llengua en què s'escriu l'obra. Alborades, barcaroles, caramelles, cors descriptius, himnes a difunts, marxas religioses i pastorel·les estan escrites íntegrament en català, mentre que contradanses, galops, masurques, polques i serenates estan escrites íntegrament en castellà. Igualment, el 60% dels balls corejats com xotis i valsos són en castellà, mentre que només el 40% restant en català. Aquest predomini s'accentua en les havaneres i els himnes polítics, en els quals el 80% de les obres està escrit en castellà.

El moment històric en què l'obra s'escriu i s'interpretava va ser també un element important que va influenciar el compositor, juntament amb l'auge de les representacions teatrals catalanes entre 1860 i 1880.

A més, a partir de l'estudi de l'obra poètica en català de Ramon Bartomeus Mola, un compositor i director de cors coetani a Josep Anselm Clavé però actualment gairebé oblidat, s'ha pogut veure com les seves obres anaven més enllà d'una descripció dels elements històrics i polítics de l'època, i com ignorava la realitat social de la Barcelona de l'època per a descriure una imatge ideal de Catalunya. Els pastors sense defectes, amb determinats trets físics, que desenvolupen sense esforç la seva feina en un entorn bucòlic i exuberant, mostren un ideal que hom desitja com a nació pròpia, i queden units a un ritme d'una dansa que a poc a poc es va convertint en un símbol d'identitat catalana, juntament amb el record constant de gestes passades i diferencials d'altres nacions.

D'aquesta forma, els textos catalans de Ramon Bartomeus van més enllà de ser una obra poeticomusical, i són un element fonamental en la creació del concepte de nació catalana que es va anar desenvolupant al llarg de la Renaixença.